

KANT'TAN HEGEL'E
ALMAN İDEALİZMİ

FOL® 153

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

FELSEFE 133
ALMAN İDEALİZMİ 04

KANT'TAN HEGEL'E ALMAN İDEALİZMİ
ARSLAN TOPAKKAYA & E. ERMAN RUTLİ

EDİTÖR: EBUBEKİR DEMİR
YAYINA HAZIRLAYAN: ECEM YILDIZ
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-625-7307-68-0

BASKI: AYRINTI BASIM YAY. VE MAT. HİZ. SAN. TİC. A.Ş.
MATBAA SERTİFİKA NO: 49599

I. BASKI: KASIM 2021

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

ARSLAN TOPAKKAYA

Kayseri, Talas'ta dünyaya geldi (1972). Atatürk Üniversitesi Felsefe bölümünden mezun oldu (1993). Yaklaşık üç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra MEB tarafından yüksek lisans ve doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Freiburg Üniversitesi'nde yüksek lisansını "J. G. Fichte'de Özgürlük ve Mülkiyet" adlı tezle tamamladı (2000) ve aynı üniversitede 'felsefe doktoru' unvanını aldı (2005). Mersin Üniversitesi'nde 'öğretmen görevlisi doktor' olarak göreve başladı (2005) ve aynı üniversitede 'yardımcı doçent doktor' (2006) oldu. Erciyes Üniversitesi'nde profesör oldu (2014). profesör oldu (2014). Hâlen Erciyes Üniversitesi Felsefe bölüm başkanlığı görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Die wirkliche Zeit* (2005), *Die Grundzüge der Phil. H. Bergsons* (2009), *Die Gelebte Zeit. Dilthey'a Auffassung von der Zeit und Seine Kritik an Kant's Zeitlehre* (2009), *Hukuk ve Adalet* (2010), *Fichte* (2011), *Felsefe, Din ve Kültür'de Zaman* (2013), *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması* (2014), *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi* (2016), *Hukuk Hermeneutiği* (2019), *Antik Yunan'dan Günümüze Hermeneutik* (2020).

EVREN ERMAN RUTLİ

Kocaeli'de dünyaya geldi (1983). İlk ve orta öğrenimini Kocaeli'de tamamladıktan sonra Gazi Üniversitesi felsefe bölümünden mezun oldu (2008). Aynı yıl Erciyes Üniversitesi felsefe bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Yüksek lisansını "Max Horkheimer ve Theodor Adorno'da Kültür Endüstrisi Kavramı" başlıklı teziyle tamamladı (2011). "Eleştirel Teori Üzerine Bir Yapısöküm Denemesi" başlıklı teziyle felsefe doktoru unvanını aldı (2015). Erciyes Üniversitesi'nde doktor öğretim üyesi oldu (2015). Evli ve bir çocuk babası olan Evren Erman Rutli hâlen Erciyes Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	
ALMAN İDEALİZMİ	13
BİRİNCİ KISIM	
ALMAN İDEALİZMİNİN KÖKENİ: KANT	51
BİRİNCİ BÖLÜM	
KANT VE ZAMAN FELSEFESİ	51
İKİNCİ BÖLÜM	
AHLAK METAFİZİĞİ VE ETİĞİN TEMELLENDİRİLMESİ	60
İKİNCİ KISIM	
KANT SONRASI FELSEFE	73
BİRİNCİ BÖLÜM	
F. H. JACOBI; AYDINLANMACI RASYONALİZM ELEŞTİRİSİ	73
İKİNCİ BÖLÜM	
REINHOLD; AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ VE TEMEL FELSEFE	112
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SCHULZE; SEPTİSİZM	161
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
MAIMON; RASYONEL SEPTİSİZM	203

ÜÇÜNCÜ KISIM	
ALMAN İDEALİZMİ	252
BİRİNCİ BÖLÜM	
FICHTE; VARLIK AÇILIMININ YÖNTEMİ OLARAK DİYALEKTİK	252
İKİNCİ BÖLÜM	
FICHTE VE ATEİZM TARTIŞMALARI	269
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
FICHTE'DE DEVLET VE MÜLKİYET	281
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SHELLING; ÖZDEŞLİK, DOĞA VE TRANSANDANTAL İDEALİZM	296
BEŞİNCİ BÖLÜM	
HEGEL; BİR SİSTEM OLARAK BİLİNÇ TEJRÜBESİ	337
ALTINCI BÖLÜM	
HEGEL; DEVLET'İN KURUMSAL YAPISI	353
YEDİNCİ BÖLÜM	
HEGEL PANTEİST MİYDİ?	370
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
ALMAN İDEALİZMİNDE AKIL	386
DERLEME ÜZERİNE NOTLAR	402
DİZİN	404

ÖNSÖZ

F. W. J. Schelling bir mektubunda Hegel'e 'büyük Kant' hakkında şunları yazar: "Kant bize sonuçları verdi, ancak öncüller hâlâ eksiktir. Öncüller olmadan sonuç ne işe yarar ki." Herhâlde elinizdeki kitabın temel derdini daha iyi anlatacak bir cümle olamazdı. Bu kitap Kant'ın sonuçlarının izini geriye doğru sürerek onun öncüllerini arayan bir felsefi çabayla başlıyor ve bu çabanın felsefe tarihinin gördüğü en büyük düşünce sistemlerinden birkaçının ortaya çıkmasına nasıl yol açtığını göstermeyi amaçlıyor. Aslına bakılırsa Schelling'in Hegel'e söylediği şey sadece bu kitabı değil, kendi çağını da çok iyi anlatmaktadır. Kant'ın temel derdinin rasyonel felsefeyi dogmatizmin ve septisizmin aşırılıklarından korumak olduğu iyi bilinen bir gerçektir. Ancak öncüller olmadan bir sonuca, yani yargıya varmak da dogmatik ve dogmatik septiğin işidir. Eğer Schelling bu ifadesinde haklıysa, bu Kant'ın başarılı olmadığını anlamına gelir. Kitap boyunca ele aldığımız düşünürlerin birçoğunun –ki neredeyse hepsi Kant'ın izinden gitmeye devam eden ve Kant'ın büyüklüğünü kabul eden filozoflardır– Kant felsefesinin bu hâliyle dogmatizm ya da septisizme düşme tehlikesi altında olduğunu söyleyip durmalarının temel nedeni budur. Dolayısıyla Kant'a 'rasyonel' öncüller bulup onu saf rasyonel ve eleştirel bir felsefe hâline getirme çabası, Kant sonrası Alman felsefesinin, Alman İdealizmiyle doruğuna ulaşan macerasının başlangıç noktasıdır.

Bu kitap, bu başlangıç noktasının –özellikle Türkçe yazılan literatürde– ya unutulduğu ya da görmezden geldiği tespiti hareket etmektedir. Oysa Alman İdealizmine problematiğini veren tam da bu başlangıç noktası olduğundan, onu göz ardı ederek yapılacak bir çalışma, Alman İdealizminin 'ne'

GİRİŞ

ALMAN İDEALİZMİ

HANS-JÖRG SANDKÜHLER
ÇEVİREN: ARSLAN TOPAKKAYA

1. *İdealizm*

1.1. *Kavram*

Felsefe tarihinde Kant'tan beri kendisini genelleştiren ve kabul ettiren teorilerden oluşmuş bir kavramsallaştırma söz konusudur: *idealizm*. Bu betimleme Platon'dan beri bilinen spekülâtif ideler öğretisini de kapsamaktadır. Felsefi strateji olarak idealizm, asgari (eşzamanlı ya da farklı zamanlı olarak açığa çıkan) üç özellekle temayüz eder: (i) Ontoloji olarak idealizm tinsel entitelerin varlığını (ideler) iddia eder. Bunlar maddeye indirgenemezler. (ii) Bilgi teorisi bağlamında idealizm, görünen dünyanın düşünen insan zihninden bağımsız olmadığı tezini savunur. (iii) Etik bağlamda akıldan elde edilen ilkelerle eylemi gerekçelendirme ve temellendirmeyi esas alır.

1.2. *Kavram ve Sorunsalın Tarihi*¹

Düşünce tarihinde genel anlamda 'izm'ler –idealizmde olduğu gibi– o görüşe sahip olanlar tarafından değil de eleştirilenler tarafından yapılan bir isimlendirme olarak tespit edilmiştir. Bir 'izm' genel anlamda birbirlerine karşıt iki görüşü bir çift hâline getirmede kullanılır. İdealizm de böyledir; zira o, karşıt görüş

¹ Sandkühler, 2005a.

DERLEME ÜZERİNE NOTLAR

GİRİŞ: Alman Idealizmi – Hans-Jörg Sandkühler, Çeviren: Arslan Topakkaya, http://www.schelling-gesellschaft.de/mat/Idealismus_Sandkuehler.pdf (E.T:14.07.20)

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM: KANT VE ZAMAN - Önceki Basım: Topakkaya, A., “Kant’ın Aklî ve Algısal Dünyanın Formları ve Temelleri Üzerine” (*De mundi sensebilis atque intelligibilis forma et principiis*) Adlı Eserinde Zaman Kavramı’nın Analizi” *Kaygı*, U.Ü Felsefe Bl. Dergisi, sayı: 8, 35-41 (2007).

İKİNCİ BÖLÜM: AHLAKIN METAFİZİĞİ VE ETİĞİN TEMELLENDİRİLMESİ -Önceki Basım: Topakkaya, A., “Kant’ın Ahlak (iliğ)ın Metafizigi” (*Metaphysik der Sitten*) Adlı Eserinde Ana Hatlarıyla Etiği Temellendirilmesi” *Doğu-Batı Dergisi*, 4. Sayı, 3. baskı, 69-79 (2004).

İKİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM: JACOBI: AYDINLANMACI RASYONALİZM ELEŞTİRİSİ -Önceki Basım: Rutli, E. E., “F. H. Jacobi’nin Aydınlanmacı Rasyonalizm Eleştirisi Üzerine Bir Değerlendirme,” *Temaşa Dergisi*, Erciyes Üni. Fel. Böl. Der. sayı: 12, ss. 51-72 (2020).

ÜÇÜNCÜ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM: FICHTE; VARLIK AÇILIMININ YÖNTEMİ OLARAK DİYALEKTİK - Önceki Basım: Topakkaya, A., “J. G. Fichte’nin ‘Bilim Öğretisi’ Adlı Eserinde Varlık Açılımının Yöntemi Olarak Diyalektik,” *Kaygı*, Uludağ Üniv. Felsefe Bl. Dergisi, sayı:9, 49-61 (2007),

İKİNCİ BÖLÜM: FICHTE VE ATEİZM TARTIŞMALARI - Önceki Basım:
Topakkaya, A., “Fichte ve Ateizm Tartışmaları,” *Felsefe Dergisi*,
vol: 51, sayı:51, 2010/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FICHTE’DE DEVLET VE MÜLKİYET - Önceki Basım:
Topakkaya, A., “J.G. Fichte’de Devlet ve Mülkiyet İlişkisi,” *Kay-
gı*, Uludağ Üniv. Felsefe Bl. Dergisi, sayı:11 Güz 2008, s.181-191.

ALTINCI BÖLÜM: HEGEL; DEVLET’İN KURUMSAL YAPISI - Önceki
Basım: Topakkaya, A., “Hegel’in ‘Hukuk Felsefesinin Ana İlk-
leleri’ (*Grundlinien Der Philosophie Des Rechtes*) Adlı Eserinde
Devlet’in Kurumsal Yapısının Ana Hatlarıyla Analizi,” *Erzincan
Ünv. Hukuk Fak.Dergisi*, Cilt X, sayı 3-4, 189-201 (2006).

YEDİNCİ BÖLÜM: HEGEL PANTEİST MİYDİ? - Önceki Basım: Topakka-
ya, A., “G. W. F. Hegel Panteist Bir Filozof Mudur? (Spinoza’nın
Panteist Felsefesinin Eleştirisi Bağlamında),” *Uluslararası Sosyal
Arş. Dergisi*, 1/5, 2018, ss. 825-836.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: ALMAN İDEALİZMİNDE AKIL - Önceki Basım:
Topakkaya, A., “Alman İdealizminde Akıl,” *Felsefe Dünyası*,
sayı:53, s. 28-41, 2011.

DİZİN

17. yüzyıl: ~ metafiziği 17; ~ rasyonalizminin 392
18. yüzyıl; ~ teolojisi 17; ~ Fransız materyalizmi 17

A

- Aenesidemus 23, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 189, 201, 202, 301, 302
ahlak: ~ın evrensel temeli 134; ~ anlayışı 72, 198; ~ dışı 367; ~ felsefesi 36, 60, 66, 72, 260, 326, 384; ~ın en en yüksel ilkesi 382; ~ın genel prensibi 70
ahlaki: ~ dünya düzeni 34; ~ erdem 117; ~ fail 86; ~ hayat tarzı 70; ~ kuralsızlık 103; ~ maksim 67; ~ prensip 65; ~ sınır 327; ~ varlık 92, 133, 286; ~ yasallık 327; ~ boyut 136; ~ bütünlük 354, 356; ~ çürüme 45; ~ davranma yeteneği 66; ~ dünya 198, 350; ~ düşünme 72; ~ düzen 72; ~ edimler 294; ~ evren 199; ~ eylem 63, 64, 68, 70, 259; ~ gereklilik 327; ~ hüküm 63; ~ ilkeler 70, 72; ~ maksimler 67; ~ normların geçerliliği 37; ~ sonuçlar 132; ~ temel 134, 135, 348; ~ varlık 38; ~ vazife 71; ~ yasa 134, 327, 348; ~ yaşam 349; ~ zorunluluk 354, 367
ahlakilik 44, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 360; ~in 'idealitesi' 360; ~in metafiziği; ~in asgari şartı 68; ~
ahlak: ~ kanunu 63; ~ kuralları 132; ~ sistemi 132; ~ teolojisi 198, 199; ~ ve din arasındaki birleşme 132; ~ yasası 37, 38, 388
akıl: ~ bilimleri 36; ~ çağı 16, 115; ~ devleti 291; ~ dışı iman 130; ~ dışı inançlar 129; ~ eleştirileri 74, 75, 88, 104; ~ ile irade arasındaki ilişki 89; ~ ilkeleri 43, 290; ~ kavramları 53;

- ~nesne ilişkisi 398; ~ sahibi varlık 28, 37, 260; ~ sentezi 29; ~ teorisi 37; ~ üzerine kurulmuş bir din 134; ~ ya-saları 25, 136; ~ yürütme 97, 132, 183, 184, 191, 198, 218; ~a duyulan sonsuz güven 88; ~a karşıt dogmatik inanç 76; ~a yüklenen aşırı anlam 88; ~ın alanı 128-; ~ın aşırı araçsallaşması 106; ~ yaratıcı gücü 227; ~ın dogmatizme düşme tehlikesi 93; ~ın formları 399; ~ın gücü 130; ~ın hi-potetik ide-leri 79; ~ın ideleri 79, 195; ~ın ilkeleri 257; ~ın postülleri 197, 388; ~ın rasyonel temeli 93; ~ın temel ilkeleri 57; ~ın teorik karakteri 125; ~ın yapısı 28
algılar dünyası 281, 282
algısal: ~ kesinlik 343, 343; ~ nesne 350
Alman: ~ devrimi 41; ~ romantikleri 80; ~ septisizmi 162
alternatif iman yetisi 97
amaç kavramı 69, 294
ampirik: ~ Ben 177, 297, 305, 306, 324, 327; ~ bilgi 78; ~ bilinç 179, 182, 297, 324; ~ deneyim 137; ~ fizik 313; ~ gelenek 229; ~ özne 306
ampirizm 29, 108
an 54
analitik: ~ yargı 242; ~ düşünme 246; felsefe 46-; ~-sentetik önerme 243
anayasa: ~ anlayışı 357; ~ kavramı 364
anayasal: ~ kurumlar 361; ~ monarşi 357; ~ rejim 357
Anglosakson gelenek 367
anlak: ~ın formları 253; ~ ilkelerinin birliği 390
anlama yetisi 137, 231, 233
Antik Yunan 124, 163, 349, 353, 371
antinomiler 37, 79
antlaşma işlevini 287
antropoloji 33

apriori: ~ biliş süreci 217; ~ formlar 214; ~ unsurlar 100
 araşsal: ~ yeti 89; ~ sınıflandırma 105
 Aristotelesçilik 124
 arzu yetisi 158
 ateizm 14, 81, 84, 86, 89, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 278, 279
 Aydınlanmacı: ~ akıl 73, 74, 75, 76, 80, 81, 84, 104; ~ bakış açısı 89; ~ felsefeler 73; ~ hareket 79; ~ nihilist tavır 85; ~ rasyonalite 129, 140, 158; ~ rasyonel metafizik evren 84; ~ tavır 121, 126
 Aydınlanma: ~ düşüncesi 80, 84, 85, 86, 107; ~ düşü 80, 87, 89; ~ eleştirisi 83, 96; ~ hareketi 73, 74, 80, 120, 350; ~ hareketinin içsel krizleri 77; ~ ideali 73, 77, 81, 84, 114, 123, 127, 139; ~nın devrimsel ilerlemesi 122; ~nın kazanımları 121; ~nın krizi 79; ~nın metafiziksel rasyonalizmi 104; ~nın nihilist karakteri 85; ~nın ölçütü 116; ~nın rotası 121; ~nın tarihsel seyri 122; ~nın temel varsayımı 83; ~projesi 79, 80, 83, 108, 109; ~ süreci 116, 123, 132; ~ ülküsü 73, 77, 109, 117
 B
 Bacon gelenek 28
 bağımlı olma duygusu 26
 basın özgürlüğü 366
 başkasında kendi olmak 358
 batıl inanç 124, 125, 129, 350
 belirlenebilirlik ilkesi 241, 244, 246
 belirleyici ilke 17
 belirli nicelik 54
 belirli dinler 371
 ben bilinci 256
 Ben 256, 257, 259, 266, 392, 393
 Ben-olmayan 30, 37, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 302, 303, 307, 308, 310, 325, 326, 341, 393
 Bergson 106
 Berkeley 20, 21, 22, 23, 78, 79, 197, 387
 bilgi: ~ kritiği 343; ~ nesnesi 99, 259; ~nin formu 137; ~nin içsel eleştirisi

342; ~nin imkânı 31, 163; ~nin kurulumu 296; ~nin öznelliği 28; ~nin sistematik düzeni 28; ~ süreci 338; ~ teorisi 29, 31, 47, 262, 337, 343; ~ türleri 124; ~ ve gerçeklik kavramları 339; ~ yetisi 164, 170, 389, 399
 bilim 16, 19, 43, 112, 125, 128, 140, 141, 142, 154, 157, 161, 170, 243, 253, 254, 255, 266, 299, 302, 305, 308, 337, 372, 388; ~lerin ilerlemesi 124
 Bilim Öğretisi 30, 112, 158, 254, 269, 280, 309, 341, 352, 388, 389, 392, 393, 401, 402
 bilimsel: ~ bilgi 16, 338; ~ gelişmeler 316; ~ merak 204; ~ yetkinlik 204
 bilinç: ~in betimlenmesi 392; ~in evrimi 325, 328; ~in kendini belirlemesi 341; ~in kesinliği 346; ~in konusu 383; ~in özdeşliği 257; ~in özsel koşulları 178; ~in tarihi 264; ~in temel unsuru 230; ~in yapısı 138, 140; ~ basamakları 349, 351; ~ diyalektliği 349; ~ edimi 145; ~ faaliyetleri 29; ~ felsefesi 247, 300, 349; ~ holizmi 348; ~ ilkesi 144, 154, 155, 158, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 186, 188, 296; ~ öğretisi 299
 bilinçsiz: ~ olan 326, 329; ~ üretici etkinlik 329; ~ tecrübesi 337, 339, 343, 344, 346, 351; ~ edimlerin özdeşliği 329
 biliş: ~ edimi 247; ~ materyalleri 228; ~ nesnesi 221, 223, 226, 247; ~ düşünme 23; ~ rasyonel düşünme 23; ~ süreci 212, 221, 223, 226; ~ yetisi 136, 137, 169, 211, 219, 221, 225, 227, 232, 239, 249, 307
 bireysel: ~ arzu 70; ~ bilinç 44, 348; ~ egemenlik 289; ~ haklar 68; ~ özgürlüğün amacı 43; ~ özgürlük 40, 281, 294; ~ varlık 87; ~ yaşam 319
 C
 cahiliye dönemi 133
 canlı organizma 289
 Cartesius 21, 22
 Cassirer 52, 56, 59
 cemaatin çıkarları 366
 ceza hukuku 364
 C. L. Michelet 16

Ç

çabaların problematik yapısı 248
çağın hâkim karakteri 113
çelişmezlik ilkesi 57, 172, 258, 264
çıkartım yetisi 92
çıkarmazın teorik yansıması 89
çizgi kavramı 245

D

davranma kabiliyeti 72
dedüksiyonun problematik doğası 211
demokratik devlet 290
deneyim: ~ alanı 78, 192, 308; ~ doktrinini 218; ~in kesin bağlantıları 218; ~ olgusu 217; ~ teorisi 210, 217
derviş ahlakı 71
Descartes 25, 95, 97, 107, 108, 227, 255, 339, 340, 344, 395
devlet: ~ anayasası 290; ~ anlayışı 42, 291; ~ aygıtı 287; ~ egemenliği 289; ~ felsefesi 361, 368; ~ hukuku 44, 283; ~ idaresi 363; ~in birliği 358; ~in kurumsal yapısı 356; ~in özsel amacı 355; ~in temeli 284, ~in temeli 289; ~in yürütme erki 292
dış politika 367, 368
dışsal dünya 96, 322, 323; ~nın varlığı 96
dışsal koşullar 146, 151, 152
Di Giovanni, Reinhold 112
diğerlerinin hakları 288
Dilthey 18, 106
dil ve anlam dünyasına 27
din 14, 19, 20, 27, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 205, 206, 252, 270, 273, 276, 277, 278, 279, 300, 370, 371, 372, 373, 377, 383, 384; ~ anlayışı 279; ~ düşmanlığı 14; ~ felsefesi 370, 372, 373, 377, 383
dinî ~ ahlak 134; ~ alan 350; ~ uygulanım 277; ~ inanç 120; ~ ile ahlak arasındaki birlik 140; ~in evrenselliği 134; ~in özellikleri 274; ~in rasyo-nel temeli 125; ~in salt ritüele indirgenmesi 125; ~in tarihsel temelleri 135; ~ çerçeve 287; ~ eşitlik 294, 350; ~ gerçeklik 355; ~ güvene 287; ~ özgürlük 68; ~ tolerans 123
dinsel: ~ ahlak anlayışı 72; ~ dogmatizm 103; ~ hayat 279; ~ hakikat 120;

~ iman 136; ~ inanış 136; ~ sembolizasyon 125
diyalektik: ~in antitezi 297; ~in ruhu 265; ~ yöntem 370; ~ materyalizm 264; ~ metot 264; ~ süreç 342; ~ yapı 263, 317
dogmatik: ~ idealizm 21, 261; ~ iman 75, 97; ~ materyalizm 260; ~ realistler 260; ~ Tanrı anlayışı 102; ~ yargı 217
dogmatizm 11, 15, 22, 102, 103, 122, 129, 166, 194, 307
doğa: ~ bilimleri 20, 123, 224, 266, 312; ~da bilinç 329; ~daki çeşitlilik 314; ~daki düzenli örgütlenme 311; ~daki güçler 316; ~daki mekanizim 312; ~daki türetim 317; ~da kutupluluk 314; ~ felsefesi 32, 266, 298, 299, 309, 310, 311, 312, 320, 330, 332, 333; ~ fenomenleri 219, 314; ~ filozofu 312; ~ kavramı 33; ~ metafiziği 347; ~nın asli otonomisi 32; ~nın bü-tünsel işleyişi 311; ~nın dinamik süreci 318; ~nın edimi 313; ~nın etkinliği 316; ~nın evrimi 325; ~nın fenomenleri 300; ~nın meşrulaştırılması 33; ~nın mutlak üretkenliği 314; ~nın sabit ürünleri 315; ~nın sanat eserleri 32; ~nın sonsuz gücü 313; ~nın tekâmül süreci 319; ~nın temel güçleri 316; ~ ve tin arasındaki farklılığı 27; ~ yasaları 25; ~ yasası 41
doğal hukuk 43, 283
doğrudan: ~ demokrasi 290; ~ kesinlik 23
Dresden 271
duyarlık yetisi 227, 233, 239
duygular: ~in patolojisi 70; ~ tarafından kuşatılmak 70
duygusal kabiliyetler 71
duyu: ~ bilgisi 91; ~ deneyimi 229
duyumcu materyalist teoriler 29
duyumun saf materyali 229
duyu: ~ nitelikleri 230, 231; ~ organları 137, 149, 319
duyusal: ~ boyut 136; ~ imgeler 125
duyusalılık 58
düalizm 29, 253, 269
dünya: ~nın algılanması 52; ~nın bilgisi 51, 53; ~ tarihi 39, 43, 350
düşünce: ~ biçimi 233, 242; ~ dünya-

sı 17, 322, 350; ~ nesnesi 212, 234; ~nin apriori formları 210; ~nin rasyo- nel açıklamaya duyduğu sonsuz güven 85; ~ özgürlüğü 103; ~ teorisi 243 düşünme: ~ biçimi 246; ~ süreci 240, 246

E

ebedî barış 368
efendinin yaşaması 345
egemenlik: ~in kullanımı 361; ~in sem- bolü 365
egoizm 21, 85
eklektisizm 22
ekonomik faaliyetler 365
Eleştirel Teori 7, 74, 104
eleştiri stratejileri 18
emeğin nesneleştirdiği doğa 292
empirik: ~ bilinç 256, 260; ~ gerçeklik 34, 397; ~ ilkeler 51; ~ özgürlük 38; ~ psikoloji 253
Engels 16, 17, 292, 295, 352, 386
entelektüel: ~ atmosfer 104, 133; ~ bağ- lam 77; ~ sezgi 96, 306, 330; ~ top- luluk 132
Epikürosçuluk 124
epistemoloji 73, 85, 107, 108, 109, 122
epistemolojik: ~ alan 108; ~ özne 93; ~ töz 107, 109
estetik 16, 32, 330
eşitlik durumu 315
eşzamanlılık 53, 56, 57
etik 37, 67, 71, 73, 85, 86; ~in emirleri 38; ~in gerçekliği 37; ~ zorunluluk 70 etkileşim kategorisi 259
evren: ~deki nedenler dizisi 198; ~deki nesnelere 57; ~e dair olgular 199
evrensel: ~ ilkeler 134; ~ kanıtlar 128; ~ kavramlar 116; ~ kural ve koşullar 246; ~liği sorgulanan bir din 134; ~ zihin 109
evrim süreci 119
eylem: ~i gerekçelendirme 13; ~ kavra- mı 259; ~lerin kaynağı 259; ~ özgür- lükleri 68

F

F. A. Lange 18
farklılığın negasyonu 344
fatalizm 84, 86, 375
fazilet 67, 69, 70, 71; ~ öğretisi 67, 70

felsefe: ~den eyleme gitmek 90; ~nin birincil amacı 143; ~nin en yüksek görevi 323; ~nin formu 302; ~nin ge- lişimi 39; ~nin görevi 186, 321, 389; ~nin ilk ilkesi 142, 143, 154, 171, 180, 302; ~nin temel ilkesi 142, 302; ~ tarihi 147, 168, 386
felsefi: ~ bilinç 260; ~ derinlik 119; ~ dil 208; ~ düşünce 46, 140; ~ düşünme tarzı 21; ~ gelenek 110, 184; ~ hare- ketlilik 106, 113; ~ projelerinin özü 298; ~ sistem 94, 109, 157, 299; ~ temellendirme 275; ~ temeller 135; ~ teori 141, 333; ~ ve bilimsel bilgi 16; ~ yapı 75, 76, 310
fenomenal: ~ alanlar 357; ~ dünya 57
fenomen: ~lerin birliği 390; ~-numen ayırımı 100, 232
fenomenoloji kavramı 338
Feuerbach 18, 26, 27, 48, 386
fideizm 22
filozof imgesi 203
fiziksel: ~ dünya 34; ~ nesne 148, 224
formel mantık 243
form tasarımı 149
Fransız Aydınlanması 17, 19, 29
Fransız İhtilali 16, 39, 41, 350, 353, 359

G

Garve 23
G. Berkeley 78
geleneksel: ~ bilgi teorisi 342; ~ Hris- tiyanlık 279; ~ metafizikçiler 131; ~ Tanrı anlayışı 275
geometrik: ~ alan 222; ~ hakikatler 222; ~ önergeler 222, 249
Goethe 80, 272
gökbilim 204
görev: ~den doğan eylem 64; ~e uydu- rulan eylem 64
görü: ~ formları 181, 212, 219, 236, 237; ~formlarının bilinci 326; ~lerin temel formu 236; ~ nesnesi 137, 212, 235, 240, 246, 247
görünene ait bilgi 339
gözetme duygusu 70
güç: ~ler ayrılığı ilkesi 358, 362; ~ ve kuvvet kullanma yetkisi 286
G. W. Leibniz 14

H

hakikat: ~ bilinci 94; ~i arama sorumluluğu 165; ~i ifşa etmek 87; ~in yegâne aracı 87

halk: ~ egemenliği 289, 361; ~lar arasında savaş 40

Hamann 23

hareket noktası 254, 343, 387, 391, 395

Hartmann 80, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 326, 327, 329, 332, 335

hayalî tasavvurlar 339

hayatî varoluşsal yapılar 89

Heidegger 105

Herder 23, 34, 126, 127, 272, 338, 346 herkesin herkese karşı savaşı 368

Herzog C. August 272

heterojen karakter 237

heterojen unsur 211

hızlanma fenomeni 230

hipotetik imperatif 64

homojen nesnelere 237

Horkheimer felsefesi 105

Hristiyanlık 43, 96, 120, 122, 123, 129, 274, 279, 280, 353, 372, 382

hukuk 16, 19, 20, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 67, 68, 128, 270, 283, 286, 287, 289, 290, 291, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 364, 368; ~ düzeni 68; ~ felsefesi 43, 44, 270, 281; ~u korumak 291; ~un alanı 363; ~un gücü 355; ~un temeli 364

hukuksal: ~ çerçeve 287; ~ eşitlik 294, 350; ~ gerçeklik 355; ~ güvence 287; ~ özgürlük 68

Hume 22, 78, 79, 87, 94, 108, 111, 168, 169, 170, 186, 189, 190, 191, 193, 199, 200, 204, 206, 207, 208, 210, 216, 220, 267

Humecü septik meydan okuma 217

hükümet gücü 359, 367

İ

İbnül Arabî 375

içsel: ~ çelişkiler 161, 247, 248; ~ eğilimler 63

ideal: ~ akıl devleti 291; ~ dünya 18

idealar âleminin ontolojik yapısı 107

idealist: ~ felsefe 273; ~ filozoflar 15,

279, 387, 399; ~ tarih anlayışı 34; ~ teoriler 47

ideler: ~in idesi 24; ~in kaynağı 26; ~ öğretisi 13

ideoloji 17, 386; ~ kritiği 18

ikircikli anlam 76

ilerleme 16, 33, 35, 39, 40, 121, 125, 226

ilişki biçimi 245

ilişkilendirme edimleri 176

ilişkisel kavramlar 213

ilke: ~ler yetisi 390; ~nin varlığı 200; ilk ~ 93, 142, 144, 157, 171, 173, 180, 302

ilksel: ~ kuvvet 317; ~ saf özdeşlik 315 iman: ~ atılımı 96, 99, 296; ~in nesnesi 94, 95; ~in zorunluluğu 110, 131; ~ kavramı 75, 77, 92, 93, 95; ~ yetisi 93, 94, 95, 97

ingelem yetisi 239, 244, 249

İngiliz ampirizmi 29

inorganik: ~ dünya 317, 318; ~ varlıklar 319

insan: ~a rehberlik etmek 125; ~ bilgisi 52, 53, 123, 190, 199, 226, 320, 388; ~ bilgisinin duyuşsal ve akılsal yönü 53; ~ bilinci 266; ~ cinsinin tarihi 33; ~ eyleminin ahlakılığı 37; ~ eylemleri 125; ~in ahlaki bir varlık olması 92; ~in özgürlüğü 306, 308; ~ zihni 88, 166, 192, 219, 221, 222, 225, 226, 232, 247, 248

insani: ~ Ben 38; ~ istek 72; ~ isteme 391

insanlık: ~in ahlaki ve manevi aydınlanması 120; ~in evrimi 129; ~in gelişimi 115, 117, 123, 124; ~in ilerlemesi 131; ~in mutluluğu 116; ~ tarihi 135, 137, 328

iradi bilinç 327

irrasyonalizm 36, 76

İsa'nın takipçileri 123

İslam felsefesi 371, 375

ispatlama yöntemleri 253, 269

istek ve tasarım 29

isteme 62; ~nin bağımsızlığını 61

iyi 60, 61, 68, 382

iylilik ile kötülük 382

J

- J. A. Reimarus 22
 J. G. Walsch 14
 J. Heinrich Lambert 338

K

- Kantçı: ~ epistemoloji 122; ~ perspektif 113; ~ terminoloji 186, 219
 kanun yapma 40, 61, 364
 kaotik inançlar 120
 Karl Forberg 270
 karşıt güçler 315, 317
 karşıtlığın özdeşliği 334
 Kartezyen felsefe 309, 214
 kategorik imperatif 63, 65, 66, 68
 kategoriler: ~in genel geçerliliği 253; ~in görülmeye uygulanması 216; ~in kaynağı 210; ~in varlığı 217; ~ öğretisi 51
 kavram 55
 kavrama yetisi 105
 kavramsal: ~ belirlenimler 233; ~ farklar 247; ~ yapı 106, 305
 kendilik bilinci 93
 kendinde şey 26, 30, 37, 99, 100, 150, 151, 152, 154, 155, 166, 167, 168, 169, 181, 185, 189, 193, 194, 197, 210, 228, 232, 238, 239, 247, 248, 253, 256, 283, 296, 297, 325, 341, 388, 391, 397
 kendinde varlık 340, 341, 342
 kendisine yabancılaşan ruh 350
 kendisini gerçekleştirmiş akılsallık 356
 kesin: ~ hakikatler 119; ~ kavramlar 116, 117, 118
 kısmi mutluluk 273, 277
 Kıta Avrupa rasyonalizmi 29
 Kierkegaard 300
 kilise düzeni 123
 kitleler: ~in hakikate dair bilgisi 119; ~in kesin kavramları 117
 klasik: ~ ampirizm 343; ~ dogmatizm 53; ~ epistemoloji 144
 K. L. Reinhold 23, 112
 Kopernik devrimi 388
 korkak realizmi 23
 koruma antlaşması 288
 koşullu nedenler 305
 Königsberg 204, 400
 kör iman 98, 121, 133

kötü alışkanlıklar 206

- kritik felsefe 112, 140, 143, 150, 161, 162, 165, 166, 169, 170, 173, 177, 181, 182, 184, 189, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 203, 209, 210, 220, 221, 248, 301, 302, 304
 kurgu yetisi 240, 241
 kurucu bilinç 297
 kurumların işlevi 123
 kuşatıcılık 373, 376, 377, 380
 kuşatıcı varlığı 374, 378
 küçülme eğilimi 314
 kültür 19, 23, 94, 347, 348, 349, 350, 382; ~ dünyası 350
 kültürel birlik 19

L

- Leibniz 14, 15, 25, 56, 168, 184, 189, 204, 206, 207, 245, 251, 386, 394, 395
 Lessing 79, 81, 82, 83, 84
 Litvanya 203

M

- maddi: ~ dünyanın unsurları 227; ~ dünya 17, 18; ~ töz 78, 79, 108
 maksimin genelleşmesi 65
 maksimlerin etkisi 69
 mantık ilkeleri 257
 mantıksal: ~ bütünlük 275; ~ ilke 84, 241; ~ işleyiş 359; ~ kavram analizi 359; ~ süreç 34
 mantık teorisi 241, 242, 243, 244
 Manzke 52, 59
 Marksist gelenek 349
 Marx 16, 17, 114, 116, 118, 119, 120, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 134, 135, 159, 292, 295, 300, 337, 345, 347, 349, 352, 369, 386
 matematik 14, 52, 204, 236
 matematiksel bilgi 234
 materyalistler: ~in ilkeleri 14; ~in yanılıgısı 318
 materyalizm 14, 15, 122, 260, 386
 mekân: ~ formları 100, 137; ~ kavramlarının öznelliği 58
 mekanik: ~ akıl 23; ~ ilkeler 313
 mekanizm 14, 386
 mekânsal duyum 229

Mendelssohn 15, 79, 81, 82, 83, 88, 94, 110, 120, 121, 127, 204, 205, 206, 207, 400
metafizik 29, 32; ~e dair tartışmalar 128; ~e ilişkin problemler 128; ~e ilişkin sorular 129; ~in bilimselliği 53; ~in metodik temeli 53; ~ öğretisi 51
metafiziksel: ~ problemler 128; ~ sistemler 209; ~ spekülasyonlar 134
millî ve kültürel gelenek 46
mitolojik hikâyeler 135
modern: ~ felsefe 85; ~ anayasalar 358; ~ toplumun özgürleşmesi 16
monark: ~ egemenliği 361, 363; ~ gücü 359, 362, 365, 367; ~in vicdanı 361; ~ kavramı 360
Montesquieu 346, 367
moral 37, 40, 45, 67, 68, 273, 274, 275, 277, 279, 349, 351, 353; ~ eylem 274; ~ düzen 273; ~ kavramlar 52
mutlak: ~in kendi bilgisi 31; ~a ait bilgi 398; ~ akıl 347, 393, 396, 399, 400; ~ Ben 37, 177, 228, 254, 277, 305, 306, 324, 341, 393, 399; ~ bilgi 24, 225, 338, 389, 396, 399; ~ cevher 27; ~ güç 274; ~in bilinemez özü 332; ~in yalın özdeşliği 397, 399; ~ ide 379; ~ idealizm 25, 228, 394; ~ mülkiyet 285; ~ özdeşlik 300, 332; ~ özgürlük 379; ~ özne 380; ~ ruh 351, 379; ~ tin 370, 374; ~ varlık 379
mutluluk 71, 273
mükemmeliyet 52
mülk edinme 281, 284, 285, 287, 288, 293, 294; ~ hakkı 284
mülkiyet 42, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 293, 294, 355; ~ anlaşması 284, 294; ~ hakkı 281, 282, 283, 286, 288, 289, 293; ~i başkalarının tecavüzünden koruma hakkı 286; ~in olumsuz karakteri 288; ~in oluşumu 291; ~in temeli 288; ~ özgürlüğü 281, 294; ~ sözleşmesi 281, 288

N

natüralizm 15, 386
nedensel ilişkiler 86, 99
nedensellik 34, 37, 78, 181, 182, 191,

192, 194, 199, 211, 212, 215, 216, 240, 245, 260, 312; ~ ilkesi 34, 191, 240, 259, 260; ~ kategorisi 211, 215, 216; ~ yasası 312
neden-sonuç ilişkisi 318
negatif: ~ felsefe 36; ~ özgürlük 63, 358
nesne: ~lere ilişkin yargı 212; ~lere ilişkin tasarımlar 217; ~lerin dışsal varlığı 85; ~lerin ilişkisi 391; ~lerin varlığı 381; ~nin akılsal bilgisi 51; ~nin algısal bilgisi 51; ~nin bilinci 175; ~nin bilinç tecrübesi 344; ~nin bilinçten bağımsızlığı 341; ~nin tasarımının zorunlu koşulları 231; ~enin zihin-deki imgesi 149
Newton 56, 57, 58
niceliksel ayırım 332
Nietzsche 106
nihilizm 85, 86, 100, 166
normlar ve değerler sistemi 70

O

olgu: ~ durumları 216; ~ların mekanik yapısı 312
olguşal: ~ deneyim 215, 216; ~ dünya 92; ~ tasarımlar 17; ~ ürünler 313
olumsuzlama kategorisi 257
ontoloji 73, 78, 107, 108, 109; ~ olarak idealizm 13; ~ temelli epistemoloji 107
ontolojik: ~ bağımsızlık 265; ~ düzen 64; ~ töz 107, 110; ~ kalıntı 296; ~ nesne 109; ~ töz 107, 109; ~ ve epistemolojik statü 78
optimist antropoloji 33
organik: ~ doğa 317, 319; ~ varlık 318, 319
Ortaçağ felsefesi 107
ortadan kaldırılamayan antinomiler 350
Ortodoks Hristiyan inancı 83
otoriter yönelimler 129

Ö

ödev 62
öncelik-sonralık ilişkisi 212, 216
öngörü sistemi 34
örgütleyici ilke 311
öteki: ~ dünya 350; ~nin hakları 286; ~ zihinlerin varlığı 86
özbilinç 176, 177, 323, 324, 325

özdeşlik: ~ felsefesi 25, 31, 299, 395; ~ ilkesi 257, 333, 397; ~ sistemi 383; ~ teorisi 300, 303, 333
 özel hukuk 284, 364
 özfarkındalık 176, 177
 özgür: ~ Ben 308; ~ bireyler 345; ~ varlık 97, 323, 379; ~ ilk neden 306; ~ irade 92
 özgürlük 16, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 61, 62, 63, 68, 79, 97, 98, 107, 124, 236, 281, 288, 290, 293, 294, 300, 305, 308, 326, 327, 328, 338, 340, 345, 346, 350, 358, 379; ~ün gerçekleşmesi 354; ~ün temeli 391
 özel çıkarlar 89
 öznelerarası tecrübe 344
 özne: ~ merkezli monistik anlayış 30; ~-nesne birliği 260; ~nin emeği ile ürünü yeniden oluşturması 292; ~nin koordinasyonunu 35; ~nin tasarımı 187; ~ye ait yargılar 253
 özsel: ~ bilinç 344, 345, 346, 347, 351; ~ birliğin kaybı 44; ~ eylem 30; ~ öge 187; ~ ve maddesel bilgi 392

P
 panteist: ~ görüş 380; ~ yaklaşım 370
 panteizm 81, 83, 380, 383, 384
 pasifizizm 367
 pietizm 129
 Platonculuk 124
 Plessner 27
 politika 19, 20, 291, 367, 368; ~nın asli görevi 291; ~ tarihi 19
 politik: ~ filozoflar 358; ~ hayat 361; ~ idare 356; ~ kuruluşlar 353; ~ üstünlük 294; ~ ve siyasi hayat 252, 269; ~ yaşam 365
 Polonya 46, 203
 postmodern çağın entelektüel atmosferi 104
 pozitif idealizm 17
 pratik akıl: ~ alanı 131; ~ teorisi 131
 pratik: ~ alan 90, 323; ~ amaçlar 206; ~ çıkar 89, 90; ~ felsefe 323, 324, 328; ~ özgürlük 63
 proletarya 42
 Prusya devleti 354, 356
 psikolojik çöküntü 206

R
 rasyonalist: ~ felsefe 110, 158, 297; ~ metafizik 28
 rasyonalite 124
 rasyonalizm 19, 102, 107, 224
 rasyonel: ~ açıklama 85, 86, 87; ~ akıl 75, 89, 98, 102, 121, 227; ~ alan 128; ~ analiz yetisi 96; ~ bilgi 78; ~ bilme yetisi 95; ~ çerçeve 248; ~ çıkarımlar 94; ~ evren anlayışı 85;
 ~ felsefe 82, 98, 100, 139, 140, 157, 158, 166, 248, 296; ~ ideler 95; ~ kanıt 128, 131; ~ 'mantıksal' sistem 36; ~ metafizik 84, 85, 86, 87; ~ nedensellik 86; ~ sınırlar 89; ~ temellen-dirme 140; ~ yasalar 84; ~ yetiler 133
 realiteyi kavramsallaştırmak 186
 realizm 14, 15, 25, 30, 262, 391, 394, 395
 reddedilemez kesinlikler 94
 reel dünya 322
 R. Kroners 16
 Romantizm 74
 Rousseau 37, 350, 352
 Rönesans ve Reform dönemleri 124
 ruhsal: ~ değerler 85; ~ duygulanımlar 57; ~ yaşam 136
 ruh: ~un form ve işlevleri 264; ~un ideal varlığı 15; ~un özgürlüğü 86; ~un sonsuzluğu 78

S
 saf: ~ aklın sistemi 23; ~ apriori biliş 210; ~ duyarlık 137, 225; ~ kayıtsızlık 316
 salt: ~ anlama yetisi 91; ~ apriori biliş 210; ~ rasyonel bir varlık 91; ~ teorik akıl 91
 sanat 19, 20, 32, 329, 330
 sanatsal: ~ etkinlik 329, 332; ~ yaratı 329
 Scholz 55, 56, 59
 Schopenhauer 29, 106
 S. Clarke 14
 seçkinliğe düşme tehlikesi 135
 sentetik: ~ apriori 29, 78, 190, 211, 217, 219, 390; ~ apriori yargılar 29, 190; ~ örnekler 242, 243, 246, 308;

toplumdaki gelir dağılımı 293
 toplumsal: ~ ahenk 287; ~ alan 363; ~ ilişkiler 45; ~ sınıflar 132; ~ tahakküm biçimleri 104; ~ teorik alt yapıları 349; ~ yaşam 365; ~ yaşantı 123
 toplum: ~ sözleşmesi 68; ~un çatışmaları 45; ~un refahı 293
 tözsel olan 260
 transandantal: ~ Estetik 21; ~ Felsefe 23, 208, 210, 332; ~ özne 193

U

usun özü 331
 uyum varsayımı 211
 uzamsal büyüklük 229, 235, 237

Ü

ülke savunması 361
 üreme fonksiyonu 319
 üretici sezgi 325
 üretim süreci 329
 üretme kapasitesi 248

V

vahdet-i vücud 375, 384
 varlık: ~ın bilgisi 94; ~ın tarihi 264; ~ açılımı 256; ~ların kesinliği 92; ~ların rasyonel bilgisi 78; ~ olma durumu 340; ~ teminatı 374; ~ ve bilinç açılımı 264
 varoluşçuluk 74
 varoluş: ~ tarzı 277; ~un gerçekliği 87
 vatandaşlık antlaşması 287, 289
 verili unsurlar 241
 Voigt 272

W

Wolff 14, 15, 50, 205, 206, 207, 386

Y

yabancılaşma 350
 Yahudi literatürü 204
 yalın: ~ akıl 22, 52; ~ birlik 378
 yanlışlık derecesi 121
 yapay: ~ kurgular 75; ~ mantık 117
 yapıcı teorik ilke 26

yaratıcı: ~ biliş süreci 227; ~ doğa 313, 314; ~ güç 32, 315, 316
 yaratıcılık ruhu 112
 yaratım süreci 246, 315
 yargı: ~ erki 362; ~ organı 363
 yasama 364; ~ gücü 359, 364
 yasayı kontrol eden akıl 348
 yaşabilmenin temel şartı 288
 yaşam: ~ biçimi 206; ~felsefesi 74; ~ görüşü 104; ~ hakkı 285; ~ın ilkesi 91; ~ın özü 89; ~ tarzı 28; ~ teorisi 318
 yaşanmış bireysellik 350
 yazılı anayasa 356
 Yeni Hegelci anlayış 364
 Yeni Kantçılık 28
 yeter sebep ilkesi 84, 167
 Yunan: ~ ahlakı 349; ~ trajedileri 350
 yürütme gücü 362, 363, 364, 365

Z

zaman 7, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 213, 236, 239, 390, 401, 402; ~ın öznelliği 57; ~ın sürekliliği 56; ~ ideası 54; ~ kavramı 53, 57; ~mekân formları 100; ~ tasavvuru 53, 56; ~ ve mekân algısı 390; ~ ve mekân formları 213, 215, 240
 zamansal: ~ anlam 215; ~mekânsal form 229; ~ şema 216; ~ ve mekânsal olmayan görü 236
 Zeller 28, 342, 352
 zihinsel: ~ kuralsızlık 103; ~ kurtuluş 124; ~ tasarım 87
 zihin: ~in temel yapıları 320; ~in varlık amacı 224
 zorunluluk 34, 35, 41, 43, 62, 177, 218, 223, 253, 297, 328, 349, 354, 367, 368, 389